

Zadanie publiczne pn. „II konferencja naukowa *Ostrołęka na przestrzeni wieków*”
współfinansowane ze środków Miasta Ostrołęki i Muzeum Kultury Kurpiowskiej w Ostrołęce.

Miasto Ostrołęka

Dr Krzysztof Augustyniak

Ostrołęka w dobie powstania kościuszkowskiego

Ostrołęka during the Kościuszko Uprising

Schyłek I Rzeczypospolitej to jeden z najburzliwszych okresów w dziejach naszego kraju. Próba naprawy państwa poprzez reformy Sejmu Wielkiego, wojna w obronie Konstytucji 3 maja oraz II rozbiór Rzeczypospolitej to najważniejsze wydarzenia poprzedzające wybuch powstania kościuszkowskiego.

Celem niniejszego referatu jest ukazanie losów Ostrołęki w okresie insurekcji kościuszkowskiej. Temat ten pojawiał się już na marginesie rozważań takich historyków jak: Wacław Tokarz¹, Krzysztof Bauer², Zofia Niedziałkowska³, Adam Mieczysław Skałkowski⁴ czy Marek Niewiadomski⁵.

Jednym z postanowień sejmu grodzieńskiego, który usankcjonował II rozbiór Rzeczypospolitej, było zmniejszenie liczebności polskiej armii. Planowana redukcja doprowadzić miała do tego, by w szeregach polskiego wojska pozostało niecałe 12 tys.

¹ W. Tokarz, *Marsz Madalińskiego*, Warszawa 1926.

² K. Bauer, *Wojsko koronne powstania kościuszkowskiego*, Warszawa 1981.

³ Z. Niedziałkowska, *Ostrołęka. Dzieje miasta*, Ostrołęka 2022.

⁴ A. M. Skałkowski, *Obrona Narwi w r. 1794 [w:] Z dziejów insurekcji kościuszkowskiej*, Warszawa 1926, s. 37–151

⁵ M. Niewiadomski, *Od lokacji miasta do upadku Rzeczypospolitej (1373–1795) [w:] Dzieje powiatu ostrołęckiego*, pod redakcją Janusza Gołoty, Jerzego Kijowskiego i Jana Mironczuka, Ostrołęka 2018, s. 67–151.

oficerów i żołnierzy. Jej realizacja przebiegała początkowo powoli, lecz wobec nacisków Osipa Andriejewicza Igelströma – ambasadora rosyjskiego i naczelnego wodza sił rosyjskich w Polsce – proces przyspieszono. 21 lutego 1794 r. Rada Nieustająca nakazała intensyfikację redukcji, ustalając termin zakończenia jej realizacji na 15 marca. W takich warunkach znaleźli się spiskowcy przygotowujący zbrojny opór wobec zaborców.

Przed wybuchem powstania kościuszkowskiego – już od jesieni roku 1793 – w miejscowościach nadnarwiańskich została rozlokowana 1. Brygada Wielkopolska Kawalerii Narodowej pod dowództwem brygadiera Antoniego Madalińskiego. Sztab formacji znajdował się w Ostrołęce⁶.

Dowodzący brygadą Madaliński, podobnie jak część kadry oficerskiej jego oddziału, był członkiem przysiężenia gen. Ignacego Działyńskiego, którego celem była walka zbrojna z Rosją i Prusami. Działalność spiskowa, która wiązała się z wyjazdami do stolicy – w połączeniu z innymi czynnikami – zwróciła na brygadę uwagę władz rosyjskich. W listopadzie 1793 r. Madaliński był przesłuchiwany przez samego Igelströma. Pętla wokół brygady zaczęła zaciskać się pod koniec lutego 1794 r., kiedy to Komisja Wojskowa nakazała odstawienie dwóch jej oficerów (porucznika Michałowskiego i chorążego Piaseckiego) do Warszawy. Ostatecznie Madaliński wysłał jednego z nich, tłumacząc nieobecność drugiego chorobą. Po dotarciu na miejsce chorąży Piasecki został aresztowany. Na 11 marca wezwano do Warszawy samego Madalińskiego. Niewykluczone, że spowodowane było to chęcią odebrania mu dowództwa nad brygadą⁷.

Wobec zasygnalizowanej wyżej sytuacji Madaliński zdecydował się rozpocząć zryw. Większość podległych sobie sił skoncentrował w Ostrołęce i pod miastem pod pozorem przeprowadzenia nakazanej redukcji. Jak pisał Wacław Tokarz: „Oficerowie złożyli wtedy przysięgę nieznaną nam bliżej treści, podobno «na wierność Madalińskiemu i obronę wolności»; «cyfry królewskie pozrucano, do patentów strzelano i one szarpano»⁸. Część oficerów nieobecnych lub niepopierających powstania została zaocznie skazana na infamię (porucznik Kampenhausen) lub śmierć (m.in. wicebrygadier Henryk Dąbrowski, porucznik Kielczewski, namiestnik Bielański). Tego samego dnia Madaliński wysłał raport skierowany do Komisji Wojskowej tłumaczący powody całego przedsięwzięcia:

⁶ Z. Niedziałkowska, dz. cyt., s. 117.

⁷ W. Tokarz, dz. cyt., s. 43

⁸ Tamże, s. 44.

Gdy chciałem do urzędzenia Prześw. Komisji Wojskowej rozkazów przystąpić, przymuszony od podkomendnych moich — musiałem przystąpić do wspólnego z nimi czynu. Zamiar nasz jest nie inny, jak tylko, do ostatniej już przyprowadzeni hańby, desperacji chwycić się musieliśmy. A gdy w własnej Ojczyźnie miejsca dla siebie znaleźć nie mogliśmy, u innych losu szukać musimy Polaka. Nie myślą psucia rządu krajowego, ani rewolucyjną lub uciemiężania obywateli, ani też na podniecanie kogo, lecz szczególnie szukając losu swojego, przychodzi rzucić nam ojczyste gniazda i kraj, któremu wierność poprzysiężoną chowamy w sercach naszych. Lecz kiedy własna nasza rządna władza dobrowolnie nas wypędza, cóż nędznym więc pozostać może. Gdyby zaś przez kogokolwiek bądź napadniętymi byliśmy, obrona nasza jest sprzysiężona dopóty, dopóki każdy co do jednego na placu zemsty nie stanie się ofiarą. W tej samej okoliczności cała komenda obszerniejsze czyni do Najjaśniejszego Króla zgłoszenie, które i publiczności dla tłumaczenia się podamy. A gdyby z Najwyższej Opatrzności zrządzenia kiedy do obrony własnej Ojczyzny użyci byśmy mogli, za pewnym rozkazem, uprosiwszy sobie uwolnienie, z największą skwapliwością pospieszymy na łono Ojczyste do tej tak bardzo od nas pożądanej usługi⁹.

Następnie oddziały podległe Madalińskiemu ruszyły w kierunku Krakowa, obierając okrężną drogę przez Mławę, Raciąż, Wyszogród i dalej przez Sochaczew oraz Kielce.

Wymarsz 1. Brygady Wielkopolskiej Kawalerii Narodowej spowodował, że w okolicach Ostrołęki nie było większych sił polskich (poza jednym szwadronem brygady, którym teraz dowodził Dąbrowski). Kordon pruski przesunął się nad Narew, a oddziały wojskowe zagrażały samemu miastu. 1 kwietnia niewielki oddział pruski próbował wtargnąć do miasta, lecz wobec ogłoszenia alarmu przez Dąbrowskiego wycofał się. Wobec niepowodzenia Prusacy starali się poprzez układy zmusić ostrołęczan do współpracy. Echa tych działań znajdujemy w raporcie złożonym Radzie Najwyższej:

[...] miasto Ostrołęka od czasu wkroczenia w territorium jego zanarwiane wojsk pruskich, jeszcze na dniu ósmym miesiąca kwietnia 1794 przez Szymelpfennig, pułkownika, i Cyglera, majora, różnemi sposobami w grzeczności nakłaniane i listami i powabnemi do trzymywania wspólnego z wojskiem pruskim zachęcane było, lecz [...] z natury powietrzem wolności oddychające, mniej to poważało, a ku właściwej ojczyźnie miłością powinną zagrzane, oczekując losu pomyślnego z powstania narodu, zawsze od tychże komendantów objekta korzystne z panowania pruskiego wystawiane, zimno przyjmujące, na stronę odrzucało, niby w zaciszeniu będąc, na siłę zbrojną pruską nad karkiem wymierzoną niemiłym okiem poglądało; dalej nastąpiły prześladowania o furazę nałożone, a w dniu 21 miesiąca tegoż ruina mostu i palenie jego¹⁰.

⁹ Cytat za W. Tokarz, dz. cyt., s. 44–46.

¹⁰ Cytat za A. M. Skałkowski, dz. cyt., s. 54.

Na początku maja mieszkańcy Ostrołęki oraz zgromadzeni w mieście obywatele ziem rózkańskiej, nurskiej i łomżyńskiej powołali braci Norberta i Jana Zielińskich oraz Stanisława Wosińskiego na dowódców wojskowych. Pod ich komendę zgłaszali się ochotnicy chcący walczyć z nieprzyjacielem (26 maja oddział liczył już 500 żołnierzy pieszych i 150 kawalerzystów). 12 maja do Ostrołęki przybył przysłany przez Radę Zastępczą Tymczasową August Karski, którego zadaniem były pobór rekruta, prace nad powołaniem pospolitego ruszenia oraz pobór podatków w ziemi łomżyńskiej. Trzy dni później powołana została Komisja Porządkowa Wojskowo-Cywilna Ziemi Łomżyńskiej stanowiąca organ powstańczej władzy wykonawczej. Została ona wkrótce przeniesiona do Łomży¹¹.

Kolejne tygodnie przyniosły działania zbrojne w pobliżu Ostrołęki. Na początku drugiej dekady czerwca Prusacy zajęli Kępę Dzbenińską, lecz interwencja gen. Walentego Kwaśniewskiego zażegnała niebezpieczeństwo dalszych pruskich postępów. Prusacy wycofali się ponownie na prawy brzeg Narwi. Kilka dni później – 20 czerwca – gen. Kwaśniewski otrzymał informację, że Prusacy zamierzają zająć Ostrołękę (gdzie stacjonowały w tym czasie oddziały pospolitego ruszenia, oddział strzelców z 15. Regimentu Piechoty oraz strzelcy kurpiowscy), lecz nie doszło do większych walk¹².

W lipcu oddziały powstańcze podjęły próby poważniejszych działań ofensywnych, lecz poniosły porażkę 18 lipca pod Nowogrodem. Przed 6 sierpnia w potyczkach pod Ostrołęką oddziały gen. Zielińskiego zadały oddziałom pruskim niewielkie straty¹³. Kolejne poważniejsze starcie miało miejsce 21 sierpnia pod Nozewem, gdzie gen. Aleksander Zieliński zajmujący pozycję w Ostrołęce rozbił pruski posterunek, biorąc do niewoli 25 ludzi. W tym samym czasie w potyczce pod Kamianką, w której również walczyli żołnierze Zielińskiego, Prusacy stracili 50 ludzi¹⁴.

W październiku powstańcy w okolicach Ostrołęki planowali przeprowadzić skoordynowany atak na placówki pruskie na prawym brzegu Narwi, przeprowadzając się w kilku miejscach, m.in. w Ostrołęce. Plan ten nie został zrealizowany. Prusacy zwrócili się o pomoc przeciw insurgentom działającym nad Narwią do Rosjan. Z pomocą ruszył oddział gen. Romana Anrepa, który pokonał oddziały powstańcze pod Ostrołęką. 29 października miasto zostało zajęte przez Rosjan¹⁵. Pod Piankami rozbite oddziały polskie poddały się Prusakom

¹¹ M. Niewiadomski, dz. cyt., s. 126.

¹² Tamże, s. 129–130.

¹³ Jeden zabity i kilku rannych.

¹⁴ M. Niewiadomski, dz. cyt., s. 132.

¹⁵ Tamże, s. 135.

1 listopada 1794 r. Jak podsumował Marek Niewiadomski: „Po listopadowej kapitulacji Warszawy drobne polskie oddziały operujące jeszcze nad Narwią uległy przeważającej sile przeciwnika, kończąc swoją walkę. Powstanie kościuszkowskie na północnym Mazowszu upadło”¹⁶.

Streszczenie:

Artykuł przedstawia najważniejsze wydarzenia jakie miały miejsce w Ostrołęce w okresie insurekcji kościuszkowskiej. Autor stoi na stanowisku, że powstanie kościuszkowskie wybuchło w Ostrołęce. Po wymarszu brygady Madalińskiego miasto znajdowało się pod nieustanną presją ze strony wojsk pruskich. Ostatecznie Ostrołękę zajęli Rosjanie w październiku 1794 r.

Summary:

The article presents the most significant events which took place in Ostrołęka during the Kościuszko Uprising. The author argues that the Kościuszko Uprising broke out in Ostrołęka. After the departure of Madaliński's brigade, the city was under constant pressure from Prussian troops. Ultimately, Ostrołęka was seized by the Russians in October 1794.

Słowa kluczowe: powstanie kościuszkowskie, Ostrołęka, Antoni Madaliński, Prusacy.

Keywords: Kościuszko Uprising, Ostrołęka, Antoni Madaliński, Prussians.

¹⁶ Tamże, s. 136.